

*Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СТРАНАЦА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ¹

Сажетак: У раду се расправља о разним категоријама странаца који су привремено или трајно боравили на територији средњовековне Србије. Странаца је било и међу власиелом, што потврђују неколико повеља и Душанов законик, који међу припадницима владајуће слоја наводе Грке (Византинце), Немце, Арбанасе, Лашине. Најзначајнија група странаца били су Дубровчани који су контролисали трговину и због тога уживали бројне привилегије. У Србији је живео знатан број Немаца (Саси), који су се бавили рударством, а међу војницима срећемо велики број страних најамника најразличитије етничке порекла.

Кључне речи: Странци, Дубровчани, Саси, власиела, трговци, рудари, најамници, повеље, уговори са Дубровником, Душанов законик.

Међу становништвом средњовековне Србије срећемо велики број странаца који су у Србији били тренутно или стално настањени.² Они су припадали најразличитијим друштвеним сталежима, и обављали најразноврсније дужности и послове. Стога ћемо у раду настојати да их наведемо и објаснимо њихов правни положај.

¹ Рад је посвећен пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² У претходним бројевима „Зборника“ (XLIV,1; XLIV,2; XLIV,3; XLV,1; XLV,2) писао сам о различитим категоријама становништва у средњовековној Србији, тако да овај рад представља логичан наставак тих истраживања.

Властела страног порекла

Сви они које српски владари називају *властѣла краљевствѣ ми* или *властѣла царствѣ ми* нису увек били обавезно Срби. Међу властелом било је припадника различитих нација као што су Грци (Византинци), Немци, Албанци, Латини,³ Власи⁴ и други. То се јасно види већ у повељи краљице Јелене, којом дарује манастир Светог Николе Врањинског (1280), где између осталог читамо: **А отъ властель великихъ или малихъ... или срьбинь, или Латининь, или Арбанась или Влахь...**⁵ Члан 173 Душановог законика почиње речима: *Властѣле и властѣличѣи који треду у двор царствѣ ми, или Грк, или Немац, или Србин...*⁶ Сабор сазван 1355. године у Крупишту заседао је **и сь всеми властели срьбскими и гръчьскими и поморьскими...**⁷ У повељи цара Душана дубровачком племићу Мароју Гочетићу од 5. децембра 1355, читамо следеће: **нитко одь властель царства ми, ни Грькъ, ни Латининь...**⁸

Поред општих помена властеле страног порекла, извори нам дају и појединачне примере. Априла месеца 1346, цар Душан издаје простагму⁹ византијском властелину Георгију Фокопулу, којим му потврђује право да може поред свог млина да сагради и други млин. На почетку исправе стоји: *Пошѣо је дворанин царствѣ ми, кир-Ђорђе Фокоѣуло добио љраво, на основу исѣраве моѣ дворанина, кефалије*¹⁰ *боѣосѣасноѣ трѣда Сера, кир-Михаила Аврабаке и друѣ властѣле царствѣ ми и ѣречасних црквених досѣо-јанствѣвеника...* (**Ἐπεὶ ὁ οἰκέιος τῆ βασιλεία μου, кир-Γεώργιος ὁ Φωκόπουλος, ἐδικαιώθη διὰ γράμματος τοῦ οἰκείου αὐτῆ κεφαλῆς τῆς**

³ Израз *Латини* користило је православно становништво средњовековне Србије за католике, пре свега Дубровчане, али и за становнике приморских градова који су се налазили у саставу српске средњовековне државе (Бар, Котор, Улцињ, Будва). Видети одредницу *Латини* (С. Ћирковић) у *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић (у даљем тексту *ЛССВ*), Београд 1999, стр. 362-363.

⁴ Израз *Власи* у средњовековној Србији има више различитих значења. То су пре свега становници романског порекла, али и зависни сточари. Детаљније о значењима израза *Власи* видети С. Шаркић, *Правни положај Влаха и оѣирока у средњовековној Србији, Зборник радова Правног факултѣта у Новом Саду* XLIV,3 (2010), стр. 37-38. Видети и одредницу *Власи* (Д. Динић-Кнежевић) у *ЛССВ*, стр. 86-87.

⁵ С. Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњег века*, Београд 1912 (у даљем тексту *Зак. сѣом.*), стр. 579.

⁶ С. Новаковић, *Законик Сѣефана Душана цара српског*, Београд 1898 (репринт 2004), стр. 135 и 250; Н. Радојчић, *Законик цара Сѣефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, стр. 77-78 и 135 (у даљем тексту *Законик*).

⁷ *Зак. сѣом.* стр. 429.

⁸ *Зак. сѣом.* стр. 175.

⁹ Грчки **прѣстаѣма** = одлука, наредба, повеља.

¹⁰ Кефалија је био највиши представник локалне управе у граду и околини. Детаљније видети одредницу *Кефалија* (М. Благојевић) у *ЛССВ*, стр. 292-295.

θεοσώστου πόλεως Σερρών, κυρίου Μιχαήλ τοῦ Ἀβραμπάκη, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τῆς βασιλείας μου καὶ τῶν ἐντιμωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων...¹¹ Као што се види, текст повеље, поред Георгија Фокопула - помиње и кефалију Сера Михаила Аврабаку, кога такође назива царским властелином.¹²

Грчка хрисовуља цара Душана од јуна 1352. године манастиру Ксенофонту на Светој Гори, помиње *земљу коју је раније држао виџез Музакије у окрућу Мириофиџову (τὴν γῆν ἣν προκατέϊχε καβαλάριος¹³ Μουζάκιος ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Μυριοφύτου)*.¹⁴ Врло је вероватно да је поменути витез Музакије био ситни племић западноевропског порекла.

Повеља Душановог полубрата Симеона-Синише, владара у Епиру и Тесалији, од јануара месеца 1361, потврђује поседе византијског властелина, великога контоставлоса¹⁵ Јована Цафе Урсина Дуке, кога цар назива *љубљени и љремили оџац и брајџ царсџва ми (ὁ περιπόθητος καὶ γλυκῆτατος πατῆρ καὶ σὺντεκνος τῆς βασιλείας μου)*.¹⁶

Дубровачки трговци

Најзначајнији трговински партнер средњовековне српске државе, све до њене пропасти 1459. године, била је мала Дубровачка Република. Иако је Дубровник признавао врховну власт Византије (до 1205), потом Венеције (од 1205. до 1358) и Мађарске (до 1526), Република је уживала висок степен самосталности који се огледао у могућности самосталног склапања трговинских уговора са суседним државама (пре свих, Србијом и Босном, али и са Бугарском и Мађарском). Велики број дубровачких трговаца и ди-

¹¹ А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке љовеље срџских владара*, Београд 1936 (у даљем тексту *Грчке љовеље*), стр. 74 - 75. Повељу са сличном садржином издао је цар Душан 5. децембра 1355. године дубровачком властелину Мароју Гочетићу (*Зак. сџом*. стр. 174-175).

¹² Грчки текст и за световну властелу и за црквене достојанственике, употребљава исти израз – *архонџи (ἀρχοντας)*. С обзиром на богатство и велику изражајну моћ грчког језика, то је био само један од израза кога су византијски аутори употребљавали за српску властелу. Детаљније видети С. Шаркић, *Правни љоложај власџеле у средњовековној Срџији*, *Зборник радова Правног факулџетџа у Новом Саду* XLIV,1 (2010), стр. 8-10. Cf. S. Šarkić, *Legal Position of Noblemen in Serbian Mediaeval Law, Publicationes Universitatis Miskolcinen-sis, Sectio Juridica et Politica, tomus XXIII/I*, Miskolc University Press 2005, pp. 81-89.

¹³ Грчка реч *кавалариос = виџез* (од средњовековног латинског *caballarius* и француског *chevalier*), означавала је у Византији и Србији почасну титулу додељивану витезовима који су стизали из западноевропских држава (видети *Грчке љовеље*, стр. 448).

¹⁴ *Грчке љовеље*, стр. 186.

¹⁵ *Μέγας κονοσταύλος* или *κονοσταύλος*, врховни коњшар, затим заповедник коњице (од латинског *comes stabuli*, односно француског *conestable*). Детаљније о овој функцији видети *Грчке љовеље*, стр. 463-464.

¹⁶ *Грчке љовеље*, стр. 232-233.

пломата боравио је стално или привремено у Србији и њихов правни положај био је регулисан низом правних прописа, од којих су најважнији уговори склапани са српским владарима.

Први уговор са Дубровником био је заправо мировни споразум закључен 27. септембра 1186, између Стефана Немање и његовог брата Мирослава, хумског кнеза. Иако је овај документ по својој садржини мировни споразум којим се окончавају непријатељства, он садржи и одредбе којима се дубровачким трговцима гарантује слобода кретања и трговине у Србији.¹⁷

После крсташког заузећа Цариграда 1204. године, Дубровник је био приморан да 1205. призна врховну власт Млетачке републике, која није била спремна да толерише конкуренцију дубровачких трговаца на мору. Стога се Дубровник окренуо трговини са својим залеђем (Србија и Босна), те из тога периода потиче највећи број уговора са српским владарима.

Стефан Немањић је закључио три уговора са Дубровником: 1205, 1215. и 1220. Његов најстарији син краљ Радослав склопио је уговор 1234, а његов млађи брат и наследник краљ Владислав учинио је то 1238. и 1240. године.¹⁸ Почевши од владавине краља Уроша (1243), када је отпочела и експлоатација рудника у Србији, уговори са Дубровником постају све чешћи. Краљ Урош је закључио уговоре 1252. и 1254, а његови синови и наследници Драгутин и Милутин склапају уговоре 1276, 1281 (Драгутин), 1282, 1283, око 1289. и два пута 1302 (Милутин).¹⁹

У XIV веку трговина између Србије и Дубровника достиже свој врхунац. Из времена владавине Стефана Дечанског, Стефана Душана и Стефана Уроша, сачувано је чак тринаест уговора.²⁰ Најважнији од свих ових уговора склопио је цар Душан 20. септембра 1349, и тај уговор је послужио као модел за све касније уговоре који су закључивани. То се пре свега

¹⁷ Уговор је први пута објавио С. Новаковић у већ поменутој збирци *Законски сјоменици*, стр. 132-133. Текст је објавио нешто касније и А. Соловјев, *Одабрани сјоменици српској љава*, Београд 1926 (у даљем тексту *Одабр. сјом.*), стр. 3-4. Најновије издање са детаљном анализом објавио је V. Foretić, *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, knjiga 283*, Zagreb 1951, str. 51-118.

¹⁸ *Зак. сјом.* стр. 136-139; *Одабр. сјом.* стр. 26-27.

¹⁹ *Зак. сјом.* стр. 149-152, 154-158; *Одабр. сјом.* стр. 83-85.

²⁰ То су уговор Стефана Дечанског од 1326; Душанови уговори склопљени око 1332, око 1334, 1335. и два 1349; уговори цара Уроша од 1356, два склопљена 1360. и три од 1362 (*Зак. сјом.* стр. 163-164, 166-173, 175-187). Поред ових уговора треба споменути и повељу краља Стефана Дечанског од 1. маја 1330, издату Млетачкој Републици. Краљ гарантује млетачким трговцима слободу кретања и трговине у Србији (*Зак. сјом.* стр. 262: ...*Cum igitur alias vobis meminimus conscripsisse, si ad vestrum comodum deberet cedere, si ad partes Romanie vellent mercatores vestri peregere vel alio, et placeret eis transitum facere per regnum seu partes nostras, quod libere transitus pateat eis ad libitum voluntatis*).

односи на уговоре које су склопили кнез Лазар 1387, деспот Стефан Лазаревић 1405. и деспот Ђурађ Бранковић 1428. и 1445. године.²¹

Садржина свих ових уговора је у суштини иста: српски владари, у форми повеље, дају привилегије дубровачким трговцима. Иако су документи редовно потписивани од обе уговорне стране, воља српских владара је ипак била одлучујућа.²²

Шта је била садржина више пута поменутих повластица? Пре свега, дубровачким трговцима се гарантовала слобода кретања уз обећање да их нико неће узнемиравати у трговини. Узнемиравање, малтретирање или сметња у трговини називала се *забава*, од чега је изведен и глагол *забавиџи*, *забавиџи њо силе* или *забавлаџи* у значењу узнемирити, сметати, додијавати, малтретирати.²³ Већ у уговору краља Милутина са Дубровником од 1282. године та се повластица изражава речима...**да си ходе [дубровачки трговци] по земљи кралџества ми безъ боџзни и безъ забавџе съ всакомъ свџбодомъ.**²⁴ У уговору краља Душана (око 1332) којим се дају Дубровчанима повластице за куповину жита, стоји: **Створиџ милџстџ Доубровчаномъ всемъ, да си коупоуџ жито по земљи и по градовехъ кралџества ми свџбодно, да имъ никто не забави, ни властелинъ, ни - владалџ кралџества ми.**²⁵ Уговором се, дакле, забрањује властели и краљевим дворанима (*владалџи кралџевџџва ми*) да узнемиравају дубровачке трговце у њиховој активности. У уговору који је склопљен око 1334, та забрана се проширује и на саму краљеву личност. Краљ свечано обећава да ништа неће узети Дубровчанима *без куџа* (то јест, без склопљеног купопродајног уговора). Текст гласи: **Створи милџстџ кралџество ми всемъ тръговцемъ доубровџчкимъ, кои ходе по земљи кралџества ми, и такози имъ се џбета кралџество ми въ Господа Бога и въ пречистоу Матеръ Божию, да имъ не џзме ништа кралџество ми безъ коупа, ни кнезъ, кралџества ми, ни ки властелинъ џу земљи кралџества ми да не џзме ништа безъ коупа, ни само кралџество ми да не џзме силџомъ безъ коупа, разве да си продаю, свџбодно ходе по земљи кралџества ми, ни на панаџури, ни џу коџемъ тръгоу џу земљи кралџества ми, да имъ ништа не џзме силџомъ кралџество ми, разве да ходе по т-**

²¹ *Зак. сџом.* стр. 200-203, 218-221, 231-236. Треба поменути и мировни уговор Стефана Лазаревића са Венеџјом (1423), којим се потврђује слобода трговине и млетачким трговцима (*Зак. сџом.* стр. 280-286).

²² На то је указао доста давно М. Јасински, *Уговори срџских владара са Дубровником као сџџомениџи сџџарџ срџскоџ џрава*, *Архив за џравне и друшџтвене науке*, 25.IX 1930, стр. 169-178.

²³ Видети одредницу *Забава* (С. Бојанин), у *ЛССВ*, стр. 201.

²⁴ *Зак. сџом.* стр. 156.

²⁵ *Зак. сџом.* стр. 166.

рьговехъ, и што своомъ воломъ продаю кралевъствоу ми, да имъ кралевъство ми плакиа коупъ како и прочи людис. И на мою вероу на кралесвоу да се ни оу чемъ не потвори кралевъство ми, што съмъ писа-ль.²⁶ Обавеза владара да омогући безбедан промет робе и људи још је јасни-је наглашена у три члана Душановог законика. Најпре члан 118 наређује: *Трѡвци који їреду їо цареве земљи, да несїї вољан никоји власїїелин или ко-ји љубо човек забавїїи їо силе, а или разбїїи куйљу а динаре му силом на-врешїїи. Кїїо ли се најде силом расїїоварив или разваљав, да їлайїи 5 саїї їерїер.*²⁷ Као што се види, Дубровчани се у тексту изричито не спомињу, већ се говори о трговцима уопште.²⁸ Законик предвиђа и високу глобу од 500 перпера (златника) за сваког ко би узнемиравао трговце. Сличне одред-бе налазе се у члану 119 (*...їрѡвци да їреду свободно без забаве їо земљи царсїїва ми*) и 120 (*Цариник царев да несїї вољан забавїїи или задржайїи коїа човека да му куйљу їродасїї у бесценије; вољно да їроходи vsаки їо їрѡвех и вољом да їходи vsаки својом куйљом*).²⁹ Уговор цара Душана од 1349, понавља формулу *да їреде їрез земљу царсїїва ми и краљеву*³⁰ *свобод-но без забаве*, али додаје једно важно ограничење: **тѣкмо оруожїа да не но-се ни оу Боугаре ни оу Басарабиноу Землю [Влашку], ни на Оугре, ни оу Босноу, ни оу Грьке [Византију], ни инамо камо любо оу тоугю зе-мљю, тѣкмо оу земљу царства ми и кралесвоу.**³¹ То значи да је Дубров-чанима било забрањено да тргују оружјем са суседним земљама преко те-риторије Србије. Уколико се не би придржавали поменуте забране оружје би им било заплењено (**да моу се всѣ този оруожїе оузьме**).³²

Дубровчани су уживали и одређене повластице приликом суђења. Према члану 153 Душановог законика у споровима Срба и Дубровчана по-ловина поротника³³ били су Срби, а друга половина Дубровчани: *Иновер-*

²⁶ Зак. сїом. стр. 166-167.

²⁷ Новаковић, *Законик*, стр. 91 и 216-217; Радојчић, *Законик*, стр. 65 и 122.

²⁸ Сасвим сигурно да се слобода кретања и трговине није односила само на Дубровча-не (мада су они били заступљени у највећем броју), на шта указује и једна одредба из пове-ље краља Милутина манастиру Светог Георгија Горга код Скопља (око 1300). У тексту се говори о одржавању *їанаїура* (сајма), сваке године 10. новембра и стоји следеће: **И vsаки кто приходи на нь [на панаїур], любо Грькь или Бљгаринь, или Србїинь, Латинь, Арбанасинь, Влахь...** *Зак. сїом.* стр. 620, LXXXII.

²⁹ Новаковић, *Законик*, стр. 92-93 и 217-218; Радојчић, *Законик*, стр. 65-66 и 122.

³⁰ „Краљева земља“ је територија Србије којом је управљао Душанов син, престоло-наследник Урош, са титулом краља. Детаљније видети С. Ћирковић, *Краљ у Душановом за-коннику, Зборник радова Визанїолошкої инсїїїуїа* 33 (1994), стр. 149-164.

³¹ *Зак. сїом.* стр. 170, III.

³² *Зак. сїом.* стр. 170, IV.

³³ Треба само напоменути да поротници у средњовековном српском праву нису дана-шњи поротници, који заједно са судијом изричу пресуду. Средњовековни поротници су за-

цем³⁴ и ѿрѡвцем ѿројѡници ѿоловина Србаљ а ѿоловина њих дружине, ѿо закону свеѡаѡо краља.³⁵

Српски владари штите у уговорима Дубровчане од удаве и изма, два облика самосуда, односно самовласног прибављања правде. Удава је самовласно хапшење дужника од стране повериоца,³⁶ а изам (или ѿреузам) не самог дужника већ неког његовог рођака, пријатеља или сународника, како би се посредно извршио притисак на дужника да плати дуг.³⁷

Пошто су уживали бројне повластице, дубровачки трговци су били обавезни да поштују поредак у Србији. Ако би дошли у сукоб са српским правним прописима, давана им је могућност да „се исправе“, а ако то не би успело имали су рок од три месеца да напусте Србију и изнесу своју имовину. То се јасно види из текста уговора који је 1281. године са Дубровником склопио краљ Драгутин и где стоји: **Ако ли што погреше зем-**

право *клејѡвеници* (стара српска реч *ројѡа*, значи заклетва), особе које потврђују заклетву странке. Детаљније видети Т. Тарановски, *Истѡрија срѡској ѡрава у немањѡиѡкој држави, IV део, Истѡрија суској уређења и ѡсѡјѡика*, Београд 1935, стр. 209-219 = *Класици јѡѡ-словенској ѡрава, књѡја 12*, Београд 1996, стр. 771-782.

³⁴ *Иновераѡ* (припадник друге вере) је био израз који се у средњовековној Србији користио за католике уопште, али у стварности најчешће за Дубровчане. Употреба таквог назива била је изазвана верском нетрпељивошћу и супарништвом које је у XIV веку постојало између источних (православних) цркава и римо-католичке. Детаљније видети S. Šarkić, *Le statut juridique des „non-chrétiens“ dans le droit médiéval serbe, La condition des „autres“ dans les systèmes juridiques de la méditerranée*, Paris 2001, pp. 203-213.

³⁵ Новаковић, *Законик*, стр. 120 и 238; Радојчић, *Законик*, стр. 73 и 131. „Закон светог краља“ односи се на правила о пороти, која су била установљена за владе краља Милутина. Тај документ није сачуван, али на њега се поред члана 153, позива и члан 152 Душановог законика.

³⁶ Овакво мишљење изнео је још доста давно С. Новаковић, *Удава или самовласно аѡшење за дѡѡ у сѡароме срѡском законодавсѡѡу и у народним обичајима, Прилоѡ к ѡзнавању средњовековној ѡарничној ѡсѡјѡика у Србији, Правник 1* (1892), стр. 97-107. Новаковићево схватање оспорио је С. Ћирковић, *Удава, Зборник Филозофској факултѡѡѡа у Београду 11, 1* (1970), стр. 345-351. Полазећи од података које је пронашао у Дубровачком архиву, проф. Ћирковић је закључио да је удава казна без суда, унапред предвиђена за одређене врсте преступа. Мишљење С. Ћирковића бранио је А. Веселиновић, *Још једном о значењу средњовековној ѡјѡа „удава“, Истѡријски гласник 1-2* (1988), стр. 129-135. Као непосредни повод за Веселиновићеву расправу послужило је поновно објављивање Новаковићевог чланка о удави у књизи одабраних радова Стојана Новаковића под насловом *Vaskrs државѡ српске i друге студије, Класици jugoslovenskog prava, knjiga 1*, Beograd 1986, а коју је приредио Обрад Станојевић. Веселиновић је замерио Станојевићу, као и неким другим правним историчарима, што се и даље држе Новаковићевог схватања, занемарују резултате Ћирковићевих истраживања, а да при том нису пронашли никакве нове податке у изворима који би оснажили класично мишљење. Сматрамо да расправа о удави још увек није закључена, али се у њу у овом тренутку не можемо упуштати. У сваком случају намера нам је да се на њу вратимо неким другим поводом.

³⁷ Видети одредницу *Изам* (С. Ћирковић) у *ЛССВ*, стр. 249-250.

ли кралевства ми, и не иправе ми се, да имь се да ведение трьми месеци, иако си могуо тръжњици ихь отити оу градь съ всемь своимь.³⁸ Према одредбама уговора из 1349. године, у случају рата између Србије и Дубровника, Дубровчани су имали рок од шест месеци да мирно напусте Србију (**И ако се царство ми съвади зь Доубровникомь, што се обретаю Доубровчане по земли царства ми, да имь се постави рокь за .s. месець, да се испрате свободно безь забаве...**).³⁹

Најважнија повластица односила се на колективну одговорност за штету која би настала пљачкањем дубровачких трговаца. У уговору од 1205. године та одговорност је падала на жупе: **Оу кои си ли се жоупе што испакости, тази жоупа волпа да да кривьце волпа да плати.**⁴⁰ Жупи се пружа могућност или да преда кривца, или да надокнади штету. Али у уговору од 1308. године наилазимо на нешто друкчију одредбу: **Да при кои мь ихь селе чтета наиде, да плати село ближние; ако село не плати, да плати кралевство ми.**⁴¹ Дакле, одговорност сноси најближа села, а ако она нису у стању да плате, то ће учинити владар. У уговору Стефана Дечанског од 1326. године поред околних села помиње се и град (**да имь съплате окольниа села волпа градь кои боуде**), а ако то они нису у могућности платиће им краљ од своје имовине (**да имь кралевство ми плати изь своје коукіе**).⁴² Али, уговор цара Душана из 1349. године из основа мења редослед ствари: штету ће надокнадити царева благајна, а цар ће након тога пронаћи учиниоце кривичног дела и од њих наплатити штету: **Ако ли се обреште што любо по силе оу земљи царства ми и кралеве, вьсе този да плати царство ми ономузи, комоу боуде што оузстоо, а тогази кривьца да иште царство ми, и да оузме на ниемь кто боуде оузель и оучиниль злоо коіе.**⁴³

У уговору краља Милутина од 1308. године Дубровчани се изузимају од војне обавезе (**И да не ходе на воискоу**),⁴⁴ као и *їрадозиданија* и *їрад-обљуденија* (**И града да не работаю, ни га блюдоу**).⁴⁵ Али, у уговору кнеза Лазара са Дубровником од 1387. године читамо следеће: **И кои се је Доубровчанинь забаштиниль оу Новомь Брьдоу,**⁴⁶ тьзи да зиге градь, и да чоува: кои ли соу гостіе, и несоу се забаштинили, да им је на воли,

³⁸ Зак. сїом. стр. 155, II.

³⁹ Зак. сїом. стр. 171, XIV.

⁴⁰ Зак. сїом. стр. 136, III.

⁴¹ Зак. сїом. стр. 162, XII.

⁴² Зак. сїом. стр. 164, V.

⁴³ Зак. сїом. стр. 170, II.

⁴⁴ Зак. сїом. стр. 161, II.

⁴⁵ Зак. сїом. стр. 162, XII.

⁴⁶ Ново Брдо је у то време било најважнији рударски центар у Србији.

што имъ годѣ.⁴⁷ То значи да су они Дубровчани који су поседовали непокретности у Србији били обавезни да обављају феудалне дужности изградње и поправке градова (*градозиданије*) и стражарења поред друмова и тврђава (*градобљуденије*). Али они који нису имали непокретности (*коли су ѿстои и несу се забашиинил*) били су изузети од те обавезе. Дубровчани су у Србији били изузети од такозваног *ius albinagii* – права владара да присвоји имовину странца који умре на територији његове државе. То се јасно види из горе поменутог уговора кнеза Лазара са Дубровником: **И ако се слоучи смръть комоу Доубровчаниноу оу земли господства ми, што је негова иманиа, да за тои не има посла господство ми, ни кефалина господства ми ни ин... тко соу оу земли господства ми, тъкмо да си є, комоу га да онзи на смръти, Доубровчаниноу.**⁴⁸ Као што се из текста јасно види, сваки Дубровчанин је своју имовину могао слободно да завешта, или да назначи неку особу која ће имовину после његове смрти, пренети његовим наследницима.⁴⁹

Немачки рудари (Саси)

Рудари који су радили у рудницама средњовековне Србије називали су се Саси.⁵⁰ Били су немачког порекла (назив *Sasi* долази од немачке области Саксонија, немачки *Sachsen*), мада су у Србију дошли из Угарске⁵¹ средином XIII века (вероватно 1241/42), за владе краља Уроша. Не знамо много о њиховим повластицама. У уговору краља Милутина са Дубровником од 1308. године стоји да Дубровчани морају да плате глобу за убиство (такозвану *вражду*) исто као и Саси (**Ако ли крвьъ оучини детикъ, да га**

⁴⁷ Зак. сѿом. стр. 201, XIII.

⁴⁸ Зак. сѿом. стр. 202, XIX.

⁴⁹ О историји Дубровника и односима са Србијом видети: С. Јиреџек, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Almanach der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 1899, pp. 367-452; Г. Чремошник, *Увозна шрѿовина Србије ѿод. 1281 и 1283, Сѿоменик Срѿске Академије Наука, LXII друѿи разред* 51 (1925), стр. 59-68; М. Кос, *Дубровачко-срѿски уѿовори до средине 13-ѿоѿ века Глас САН СХХIII друѿи разред* 67 (1927), стр. 1-65; М. Јасински, *Уѿовори срѿских владара са Дубровником као сѿоменици сѿароѿ срѿскоѿ ѿрава, Архив за ѿравне и друѿиѿвене науке од 25. IX 1930*, стр. 169-178; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска шрѿовина, Јуѿословенски исѿоријски часоѿис* 3 (1937), стр. 119-146 = *Срѿске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 305-330; В. Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries. A City Between East and West*, Norman 1972, and *Dubrovnik, Italy and Balkans in the Late Middle Ages*, London 1980; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. Prvi dio: Od osnutka do 1526*, Zagreb 1980; A. Di Vittorio, *Ragusa e il Mediterraneo: ruolo e funzioni di una repubblica marinara tra medioevo ed eta moderna*, Bari 1990.

⁵⁰ Видети одредницу *Sasi* (С. Ћирковић) у ЛССВ, стр. 649.

⁵¹ Сматра се да су дошли из Ердеља (Erdély), области која данас припада Румунији и зове се Трансилванија. Немачки назив за ту област је Siebenbürgen (Седмоградска).

пода господарь; ако ли га не пода, да плати господарь враждоу, како и Саси плакаю).⁵² Према овом обавештењу могло би се закључити да су Саси имали исте повластице и обавезе као и Дубровчани. Но, то је исувише мало за један тако важан закључак.

Душанов законик у члану 123 помиње само једну повластицу Саса: право да секу шуме за потребе своје професије: *О шрѳовех. Шшо су куде ѿсекли Саси ѿре до сијеѿа-зи сабора, ѿу-зи земљу да си имају. Ако су кому власѿелину без ѿравде узели земљу, да се суде са њим власѿеле законом свеѿаѿо краља. А оѿи сада најреда Сасин да не сече: а шшо сече, оноѿа-зи да не шѿежи, ни људи да не сађа, ѿакмо да сѿоји ѿусѿа, да расѿе ѿра. Никѿо да не забрани Сасину ѿре колико јесѿи шребе шрѳу: ѿолико-зи да сече.*⁵³ Као што се види, Сасима се дозвољава да поседују земљу коју су стекли крчењем шума *до сијеѿа-зи сабора*, односно до тренутка када је на сабору Законик проглашен (1349). Ако су пак ту земљу стекли повредивши својинска права неког властелина, треба да се са њим суде према правилима о пороти, која су била установљена за владе краља Милутина (*да се суде... законом свеѿаѿо краља*). Али, у будуће Сасима се не дозвољава да секу шуму, изузев за рударске потребе. Искрчену земљу не смеју да обрађују нити да на њу насељавају зависне сељаци, већ да пусте да се шума обнавља. Вероватно да су Саси претерали са крчењем шума, па цар Душан, да би се сачувао шумски фонд, доноси овакву забрану.

О правном положају Саса налазимо обавештења и у такозваном *Закону о рудницима десѿоѿа Сѿеѿана Лазаревића* донетом 1412. године.⁵⁴ Али, како су се ти Саси у XV веку већ увелико славизирали, они нису представљали посебну етничку групу, већ је тај израз (Саси) означавао рударе уопште.⁵⁵

⁵² *Зак. сѿом.* стр. 162, X.

⁵³ Новаковић, *Законик*, стр. 94 и 220; Радојчић, *Законик*, стр. 66 и 123.

⁵⁴ Закон је објавио Н. Радојчић, *Закон о рудницима десѿоѿа Сѿеѿана Лазаревића*, Београд 1962. Превод на савремени српски језик са детаљним објашњењима дала је Б. Марковић, *Закон о рудницима десѿоѿа Сѿеѿана Лазаревића, САН, Сѿоменик СХХVI*, Београд 1985. Турски превод Закона издао је N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris II*, Paris – La Haye 1964, pp. 245-254. Латинички препис закона, настао 1638. у бугарском граду Њипровцу, недавно је објавио С. Ђирковић, *Латинички ѿреѿис Рударској законика десѿоѿа Сѿеѿана Лазаревића, Срѿска Академија Наука и Умеѿносѿи, Одељење друшѿивених наука, Извори срѿској ѿрава XI*, Београд 2005.

⁵⁵ О рударству у средњовековној Србији видети М. Динић, *За исѿорију рударсѿива у средњовековној Србији и Босни I-II*, Београд 1955; D. Ковачевић, *Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent, Annales, Economies, Sociétés, Civilisations 2* (1960), pp. 248-258; S. Ćirković, *Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans, Precious metals in the Age of Expansion, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 2*, Stuttgart 1979,

Страни најамници

У средњовековној Србији, као и у западноевропским феудалним монархијама и Византији боравио је већи или мањи број професионалних војника страног порекла. Најстарији помен најамничке војске срећемо у биографији Стефана Немање (*Житије светиої Симеона*) из пера његовог сина Стефана (1216). Говорећи о Немањином сукобу са браћом, биограф каже да су Немањина браћа унајмила *ѓрчке војнике* [Византинце], *Фруѓе* [Французе] и *Турке*, али уз помоћ Божју и светога Ђорђа он је победио *неѓријашеље своје, иноѓлемене народе*.⁵⁶

Много чешћи помени најамничке војске потичу из времена освајања краља Милутина. У Милутиновој војсци налазимо као најамнике турско-монголске Кумане⁵⁷ малоазијске Турке, украјинске Татаре, Јасе (Осете) са Кавказа, као и витезове са Запада. Према сведочењу архиепископа Данила *мноѓи* [страни најамници] *иѓаху ка овом блаѓочасѓивом* [Милутину], *слушајуѓи за велику њеѓову врлину и славно име*.⁵⁸ Као успомена на најамничку службу италијанских племића код краља Србије (Милутина) сачуван је витешки роман *Fortunatus Siculus ossia L'Avventuroso Ciciliano*. У роману се прича о пет барона са Сицилије, присталица Француза, који незадовољни превратом у отаѓбини,⁵⁹ крећу у авантуре. Један од њих *Messer Ulivo da Fontana*, одлази лађом преко Анконе у „*Schiavonia*“ да би ступио у службу „рашкога краља“ (*re di Rascia*), који је могао да скупи војску од 20000 коњаника. Убрзо је Уливо постао маршалом (*maliscalco*) и врховним заповедником војске (*generale capitano dell'oste*). У роману се даље прича о

pp. 41-69, и *Dubrovčani kao preduzetnici u rudarstvu Srbije i Bosne, Acta historico-oeconomica Jugoslaviae* 6 (1979), pp. 1-20, као и С. Ђирковић -Д. Ковачевић-Којић – Р. Ђук, *Сѓара срѓско рударсѓиво*, Београд 2002. Видети и Б. Марковић, *Ефикасносѓи рударске експлоатѓације у средњовековној Србији, Истѓоријски часѓпис XXXIV* (1987), стр. 75–85.

⁵⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрани сѓиси, Сѓара срѓска књижевносѓи, књѓа 3, данашња језичка верзија Љ. Јухас-Георѓијевска, Л. Мирковић, М. Башић*, Београд 1988, стр. 69. То је била битка код Пантина, места на Косову где је 1168. дошло до сукоба између Немање и његове браће.

⁵⁷ Турски назив овог народа је *Киѓчаци*, арапски географ Идризи их зове *Куманима* а сличан назив (*Комани, Κομανοι*) среће се и у византијским текстовима. Руски летописи их зову *Половцима* а Мађари *Кунима*. Видети Р. Гресе, *Царсѓиво сѓѓеѓа*, Сремски Карловци – Нови Сад 1996, стр. 208.

⁵⁸ Данило Други, *Живоѓи краљева и архиепискоѓа срѓских, Сѓара срѓска књижевносѓи, књѓа 6, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Боѓановић, Д. Пеѓровић*, Београд 1988, стр. 116.

⁵⁹ Мисли се на чувено *Сицилијанско вечерње*, устанак који је избио у Палерму 31. марта 1282 (*вечерње* уочи Ускрса) против владавине француског владара Шарла Анжујског, а који је довео на престо Петра Арагонског. Устанак је финансијски помагао византијски цар Михаило VIII Палеолог. Видети Г. Острогорски, *Истѓорија Византије*, Београд 1969, стр. 434-435.

Уливовом ратовању на страни српског краља са низ фантастичних детаља без икаквих ослонаца у историјским изворима.⁶⁰

Према сведочењу византијског историчара Нићифора Григоре, на страни Стефана Дечанског борило се у бици код Вежбужда (1330), *1000 келџских [француских] коњаника који су се одликовали величином њела, изузетном снагом и били су најбоље извежбани и искусни у руковању оружјем*.⁶¹ Стране најамнике на српској страни у бици код Велбужда помиње и цар-историчар Јован Кантакузин, али код њега се ради о *300 шешко оклољених Немаца (ἔξ Ἀλαμανῶν)*.⁶² Међутим, на основу података из Дубровачког архива, утврђено је да ти најамници нису били ни Французи, ни Немци, већ Каталанци.⁶³

У борбама око престола између Стефана Дечанског и његовог полубрата Константина, оба брата су у својим трупима имала најамнике. О томе јасно сведочи Григорије Цамблак, биограф Стефана Дечанског када каже: *...Константин, браћ његов [Стефанов] од друге мајере, сакупивши довољно војске, а љузавши још и од околних љредела не малу љомоћ, ићаше на њега...* Према истом извору Дечански је уочи битке поручио свом полубрату: *заћо љресћани са оним ићо си љочео, доћи да усрдно видимо један друћога и љрими друћо досћојансћиво царсћива, као дрући син, а не раћуј са љућим народима на своје оћјачасћиво, а довољно је мени и љеби у љоликој ширини земље живећи...*⁶⁴ “Изгледа да је баш у оваквим унутрашњим сукобима била важна улога најамника јер се домаћа властела са својим одредима могла држати колебљиво на обе стране.”⁶⁵

Мавро Орбин, дубровачки историчар из XVII века, пише да је краљ Душан држао у служби и нећо Турака које је насћанио у Зећи код Дања. Настављајући причу Мавро Орбин, позивајући се на Нићифора Григору тврди да је *Турчин Мелек, љрешавши у хришћансћиво с хиљаду и љећ сћоћина својих људи, био узетћ у службу краља Сћефана; било је хиљаду коњаника и љећ сћоћина љешака*.⁶⁶ Али, изгледа да је Душан ипак давао предност западним најамницима, што се види и из података млетачког ар-

⁶⁰ Детаљније видети К. Лиречек, *Историја Срба, књига II*, Београд 1978, стр. 112-114.

⁶¹ *Византијски извори за историју народа Јућославије, љом VI*, Београд 1986, стр. 209-210 и напомена 110. Превод и коментар С. Ћирковић.

⁶² *Византијски извори, љом VI*, стр. 338 и напомена 133. Превод и коментар С. Ћирковић.

⁶³ М. Динић, *Шћански најамници у срћској служби, Зборник радова Византијолошкој инсћићућа 6* (1960), стр. 15-28.

⁶⁴ Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији, Сћара срћска књижевност, књига 12*, на савремени језик превели Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Д. Петровић, *Београд 1989, сћр. 63*.

⁶⁵ А. Веселиновић, *Држава срћских десћоћа*, Београд 2006, стр. 183.

⁶⁶ Мавро Орбин, *Краљевсћиво Словена*, Београд 1968, стр. 35.

хива, где налазимо обавештење да је влада у Венецији 6. децембра 1336. дозволила да преко њених територија прође 300 немачких пешака - најамника. Ради се о војницима које је Душан намеравао да ангажује за своју телесну стражу (*pro securitate sue persone*).⁶⁷ Међутим, 1341. године Млетачка сињорија је променила мишљење и забранила српском краљу да врбује најамнике на територији Млетачке републике.⁶⁸

Немачки витез Палман, био је утицајна личност на Душановом двору,⁶⁹ где је боравио од 1333. до цареве смрти 1355, и обављао дужност заповедника телесне гарде (*stipendiarius domini regis Raxie*).⁷⁰ Кипарски канцелар Филип де Мезијер, пишући о Петру Томи, латинском патријарху Цариграда, који је као папски легат боравио 1355. код цара Душана, каже да је код српског краља⁷¹ затекао у служби многе немачке њлемеће и друге најамнике (*erant multi ibi nobiles Teutonici et alii stipendiarii ipsius regis*), а да је 300 немачких племића и најамника било под командом једног капетана који је био веран присталица римске цркве.⁷²

Занимљив податак о немачким најамницима даје и византијски цар-историчар Јован Кантакузин. Он прича како га је краљица Јелена (Душанова супруга) савештовала да не чека војску која се сирема да ја следи, неће да узме Германе (**Γερμανούς**), које му Краљ [Душан] и она буду доделили, увек сиремне за војевање, јер су њлаћеници и исићовремено са својим људима да убрзано крене њрема Верији... Краљева сујруја је ово оићирилике савештовала цару [Јовану Кантакузину],⁷³ и она лично му је доделила своје најамнике Лајшине (**μισθοφόρους Λατίνους**) и мужа је наћоворила [да на тај начин поступи].⁷⁴

У војсци деспота Стефана и касније деспота Ђурђа било је турских, угарских и италијанских најамника. Још 1399. јавља се на двору госпође Јевгеније (кнегиње Милице) Турчин Шахин, који ће од деспота Стефана

⁶⁷ S. Ljubić, *Listine o одношajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, Zagreb 1874-1891, vol. II, str. 11.

⁶⁸ Ljubić, *Listine*, II, str. 111.

⁶⁹ Напред смо поменули члан 173 Душановог законика, који међу царевом властелом помиње и Немце.

⁷⁰ К. Јиречек, *Исићорија Срба II*, стр. 111. У српској служби био је и Палманов брат Кијаране и његов синовац Ђорђе.

⁷¹ Мезијер Душана назива краљем, иако се посета Петра Томе догодила после Душановог проглашења за цара.

⁷² Видети *The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Mezières*, ed. J. Smet, Textus et Studia Historice Carmelitana, 2, Roma 1954, pp. 53-188. Видети и К. Јиречек, *Исићорија Срба II*, стр. 111-112 и М. Ђинић, *O vitezu Palmanu*, *Zgodovinski časopis* 6-7 (1952), str. 398-401.

⁷³ У својим *Мемоарима* Кантакузин Душана редовно назива краљем, а само себе царем.

⁷⁴ *Византијски извори, њом VI*, стр. 438-439, и напомене 258-262. превод и коментар Б. Ферјанчић.

добити титулу војводе (око 1406). Истакао се у борбама против Мусе 1413,⁷⁵ као један од деспотових војсковођа. У ратовању које се водило у Зети против Млечана помиње се извесни Алијаз-бег, такође са титулом војводе. Шахин и Алијаз-бег присуствовали су и потписивању мира са Млетачком републиком. У пратњи деспота Ђурђа, приликом боравка у Дубровнику 1441. године помиње се и неки Турчин по имену Ибрахим.⁷⁶

Сасвим је разумљиво да су српски деспоти, као власници огромних имања на територији Угарске, примали у своју службу угарске племиће као *familiares* или *fideles*.⁷⁷ Константин Филозоф, биограф деспота Стефана Лазаревића, причајући о односима деспотским са Угарском, каже: *Долажаху најсвештији њихови и најхрабрији да служе деспоишу, као њед краљем*. Описујући деспотову смрт, Константин Филозоф посебно наглашава жалост мађарских витезова: *А ујарски виџезови, његове слује, избезумљеним гласовима викали су: „Коме ћеш нас сада слајти? Шта смо величанствено њвоме сапрешили ње нас овако наједанјут одјонии? Од сада се лишисмо сладосији и красотије овоја свејиа! Од сада смо сиромаси и њуђини...”*⁷⁸

Наведени примери из извора сведоче о присуству страних најамника у средњовековној Србији, али о њиховом правном положају немамо никаквих података. Разлог лежи у чињеници што су најамници узимани за краћи временски период, углавном док је трајао ратни поход, а потом би они одлазили у друге државе, где је за њима постојала потреба. Исто тако не располажемо никаквим подацима о условима под којима су најамници регрутовани, начинима како су обавезе уговоране, висини најамнине и колики је био рок важења уговора. Остаје нам само да правимо паралеле са другим феудалним државама, али то би био предмет посебне расправе.⁷⁹

⁷⁵ Након погибије султана Бајазита у бици са Монголима код Ангоре (1402), у Турској је дошло до борби за престо између султанових синова у које се умешао и деспот Стефан Лазаревић. Детаљно о томе видети поглавља *Немирно доба и Снажење Деспојовине* (Ј. Калић) у *Историја српског народа, друга књига*, Београд 1982, стр. 75-87 и 88-99.

⁷⁶ К. Јиречек, *Историја Срба II*, стр. 379-380; А. Веселиновић, *Држава српских деспоја*, стр. 184.

⁷⁷ К. Јиречек, *Историја Срба II*, стр. 376.

⁷⁸ Константин Филозоф, *Житије деспоја Стефана Лазаревића, Свјара српска књижевносја, књига II, ѡревод Л. Мирковић*, Београд 1989, стр. 119, 124.

⁷⁹ Посредни подаци могу се извући из Дубровачког архива, где је сачуван уговор извесног Грубача Дапчића, Србина из Луштице, који 1403. године ступа у најамничку службу са Дубровачком републиком. Уговор је објавио М. Пуцић, *Свјоменици српски*, Београд 1858, стр. 48-49, а детаљно га је анализирао Г. Шкриванић, *О најамничкој војски у средњовековној Србији*, *Војно-историјски гласник* 5 (1954), стр. 91-92, и поново у расправи *Организација средњовековне војске у Србији, Босни и Дубровнику*, *Војно-историјски гласник* 1 (1967), стр. 156-157.

*Srđan Šarkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Legal Position of Foreigners in Mediaeval Serbia

Abstract

In the mediaeval Serbia we could find a big number of foreigners, living there either temporarily or permanently. The foreigners were mostly engaged in trade and mining, but some of them were the King's (Tsar's) noblemen or servants and some were mercenaries in the army.

All those persons that Serbian rulers call „my royal (or imperial) noblemen“ were not always Serbs. Among the noblemen there were different nations, such as Greeks (Byzantines), Germans, Albanians, Latins (Roman-catholics from maritime towns).

The trade in the mediaeval Serbia was controlled by Ragusans (Dubrovčani), who obtained privileges from Serbian rulers since the year 1186.

The miners in Serbia were from German (Saxon) origin and that is the reason why people called them Sasi (Saxons).

It is very well known that the Serbian rulers had the mercenary army, but about the legal status of those soldiers we do not know anything for certain.

Key words: noblemen, Ragusan merchants, Saxons, mercenaries, charters, Dušan's Law Code.

*Академик Јожеф Салма, редовни професор
Правној факултету у Новом Саду*

ПРАВНИ ИНСТРУМЕНТИ УПРАВЉАЊА КВАЛИТАТИВНИМ СТАЊЕМ ВОДА¹

Сажетак: У раду се размајрају основни правни инструменти управљања квалитативним, и с њим у вези, квантитативним стањем вода: плански документи, као општи акти управљања водама, и евиденциони акти, као што су каталог вода, каталог водних објеката, каталог корисника, каталог зајављивача, који су подлога за издавање дозвола и сагласности за нове конзументе. Као појединачни акти управљања квалификују се водни услови, водна сагласност, водна дозвола и водне мере. Констатирају се да је заједнички циљ општих и појединачних аката управљања водама да се побољша квалитативно стање вода, тј. да се обезбеди вода погодна за разне кориснике, како за општу (као егзистенцијалну), тако и за посебну, привредну употребу. Аутор указује и на настојање законодавца да хармонизује правне прописе у домену еколошкој, посебно водној права, са односним смерницама ЕУ, као и на рашификацију неких међународних конвенција у области заштите животне средине, посебно заштите вода. Указује се и на проблеме приватноправне природе, тј. на накнаду штете због загађења водних ресурса.

Кључне речи: водни планови, водни биланс, водна дозвола, водна сагласност, водне књиџе, општа употреба вода, посебна употреба вода

¹Чланак је настао као резултат рада на научноистраживачком пројекту Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду бр. ПП43008, под називом *Развој метода, сензора и система за праћење квалитета воде, ваздуха и земљишта*, који финансира Министарство просвете и науке.